

PAPER DETAILS

TITLE: Arap Dilinde Hâl ve Mef'ûlü Bih Üzerine Bir İnceleme ve Mukâyese

AUTHORS: Bünyamin ARVASI

PAGES: 80-90

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2343450>

Bünyamin Arvasi

Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Lecturer, Iğdır University, Faculty of Theology Department of Arabic Language and Rhetoric

Iğdır/Turkey

bunyaminarvasi@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0108-267X

Makale Bilgileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi: 30.03.2022

Kabul Tarihi: 10.04.2022

Yayın Tarihi: 15.06.2022

Yayın Sezonu: Haziran/June 2022

DOI: <https://doi.org/10.54958/iad.1096128>

Atıf/Citation: Bünyamin Arvasi. "Arap Dilinde Hâl ve Mef'ûlü Bih Üzerine Bir İnceleme ve Mukâyese = An Analysis and Comparison on Hal and Mef'ûlü Bih in Arabic Language". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2022), 80-90. <https://doi.org/10.54958/iad.1096128>

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Arap Dilinde Hâl ve Mef'ûlü Bih Üzerine Bir İnceleme ve Mukâyese

Öz

Arapça gramer ilmi, İslamî ilimlerin doğru anlaşılmasına vesile olması hasebiyle dinî ilimler çerçevesinde önemli bir konuma sahiptir. Zira bu ilimde kurallar içselleştirilip kavrandıkça başta Kur'an'ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmak üzere Tefsir, Fıkıh, Kelam vb. ilimlerdeki anlamaya olan hâkimiyet de artmaktadır. Dolayısıyla gramer ilmi olmadan bu dinî metinlerdeki mesajları açık ve tam bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Bunun için eskiden günümüze kadar eğitim kurumlarında önce araç ilmi olarak nitelendirilen Arap gramer ilmi dersleri verilip söz konusu ilmin kurallarına vükûfiyet sağlandıktan sonra amaç olan diğer İslamî ilimlerin dersleri verilmiştir. Arapça gramer ilimleri arasında kelimelerin i'rab durumlarını inceleyen Nahiv ilminin ayrı imtiyazı vardır. Zira Nahiv ilmi vesilesiyle cümle içerisinde geçen kelimelerin hangi i'rab konumuna sahip olduğu bilinmektedir. Bu da Arapça bir metindeki anlamın tam ve eksiksiz olarak ortaya konmasını beraberinde getirir. Mesela bir cümlede geçen mansûp bir kelimenin mef'ul veya hâl olduğu anlaşılmadan anlamın hangisine göre ifade edileceği bilinemez. Nahiv, genel olarak merfûât, mansûbât ve mecrûrât olarak üç kısma ayrılmaktadır. Her üç kısımda da farklı durumları ve birbirine olan münasebetleri hasebiyle tek olarak ele alınıp tahlil ve mukâyese gibi çalışmalara ihtiyaç duyan öğeler vardır. Dolayısıyla bu çalışmada mensûbât kısmının aslını teşkil eden mef'ûlü bih öğesi ile bu öğeye yakın münasebet içinde olan hâl öğesini önce tek tek ele alınıp tahlil edildikten sonra aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak sûretiyle bir mukâyese yapılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Gramer, Nahiv, Mef'ûlü bih, Hâl

An Analysis and Comparison on Hal and Mef'ûlû Bih in Arabic Language

Abstract

Arabic grammar has an important position within the framework of religious sciences because it is instrumental in understanding Islamic sciences correctly. Because, as the rules are internalized and comprehended in this science, tafsir, jurisprudence, kalam, etc., especially the Qur'an and hadiths. The dominance of the meaning in the sciences is also increasing. Therefore, it is not possible to reveal the messages in these religious texts clearly and completely without grammar. For this reason, Arabic grammar lessons, which were described as the science of tools, were given in educational institutions from the past to the present, and after the rules of the said science were obtained, the lessons of other Islamic sciences were given. Among the Arabic grammar sciences, the science of nahiv, which examines the i'rab status of words, has a separate privilege. because it is known which i'rab position the words in the sentence have on the occasion of nahiv science. This brings the meaning in an Arabic text to be revealed completely and completely. It is not possible to know according to which meaning the meaning will be expressed without understanding whether a member word in a parable sentence is a mef'ul or a state. Nahiv is generally divided into three parts as merf'uat, mensûbat and mecrûrat. In all three parts, there are elements that need studies such as analysis and comparison, which can be handled individually due to the different situations of some elements and their relations with each other. Therefore, in this study, we tried to make a comparison between the mef'ûlû bih element, which constitutes the original part of the members part, and the state element, which is closely related to this element, after analyzing them one by one, by revealing the similarities and differences between them.

Keywords: Arabic, Grammar, Nahiv, Mef'ûlû bih, Hâl

Giriş

Arap dilinde yazılmış olan hemen bütün eserlerde mansûbât (mansûb olan kelimeler/sonu fethalı olan kelimeler) içerisinde mef'ûlûn bih asıl kabul edilip diğer mansubâtlar onun fer'i olarak değerlendirilmiştir. Mef'ûller; mef'ûlûn bih, mef'ûlûn leh, mef'ûlûn fih, mef'ûlûn maah ve mef'ûlûn mutlak olmak üzere beş kısımdır. Mansûbâtta asıl olan mef'ûlûn bih, fer' olanlar ise münâdâ, hâl, temyiz, müstesnâ, nakis fiillerin haberi, ليس edatına benzeyen لا'nın haberi, cinsini nefyeden لا'nın ismi, fiile benzeyen harflerin ismi ve başında nasbedici edatlardan birisi bulunan fiili müzaridir. Ayrıca sıfat, tekîd, atıf, bedel, atf-ı beyân da öncesindeki kelimeye i'râb açısından tâbi olduklarından mansûb bir kelimeye tâbi oldukları zaman mansûbâtta sayılırlar.

1.Mef'ûlûn Bih

Mef'ûlûn bih'in tanımı Arap dili eserlerinde bazı değişiklikler olmakla birlikte birbirine yakın şekilde yapılmıştır. Bunlardan bir kaç tanesini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Üzerine fâilin fiilinin vakî olduğu şeydir.¹

- Fiilin, herhangi bir harfe ihtiyaç duymadan vasitasız olarak üzerine vakî olduğu şeydir.²

- Fiilin vasıtalı veya vasitasız olarak üzerine vakî olduğu şeydir.³

- Fiilin olumlu veya olumsuz durumda üzerine vakî olduğu şeydir.⁴

Bu tanımlara bakıldığında bazı eklemeler veya kısaltmalar hariç genel olarak hepsinde mef'ûlûn tanımı aynı doğrultuda yapılmıştır. Fiilin vasitasız olarak üzerine vakî olduğu mef'ûlûn bih vasitasız mef'ûl, herhangi bir harf vasıtasıyla üzerine vaki olduğu mef'ûlûn bih ise vasıtalı mef'ûlûn bih olur.⁵ Her iki kısma da örnekler vererek konuyu izâh etmeye çalışacağız.

1.1. Vasitasız Mef'ûlûn Bih

Örnek: قرأ محمد القرآن (Muhammed Kur'an'ı okudu.) bu örneğe bakıldığında fiilden etkilenen Kur'an kelimesi vasitasız bir şekilde mef'ûlûn bih olmuştur. Çünkü başında herhangi bir harf-i cerin gelmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

1.2. Vasıtalı Mef'ûlûn Bih

Bu durum, fiil lazım/geçişsiz olduğu zaman gerçekleşir. Mesela مررت بمحمد (Muhammed'e uğradım) örneğine bakıldığında başa gelen مررت fiili lazım olduğundan vasitasız olarak mef'ûl alması mümkün değildir. Bundan dolayı da ب harf-i cer vasıtasıyla Muhammed kelimesini mef'ûl olarak alabilmiştir.

Diğer taraftan bazı fiillere bir, bazılarına iki, bazılarına ise üç mef'ûlû bih gelebilmektedir. Bu, fiilin teâddi derecesine bağlı olan bir durumdur. Şayet fiil bir mef'ûle müteâddi ise yani bir mef'ûl gerektiren bir fiilse bir mef'ûl, iki mef'ûle müteâddi ise yani iki mef'ûl gerektiren bir fiilse iki mef'ûl, üç mef'ûle müteâddi ise yani üç mef'ûl gerektiren bir fiilse üç mef'ûl alır. Bu üç durumu örnekler üzerinden kısaca açıklamaya çalışacağız.

a) Bir Mef'ûl Alan Geçişli Fiiller

Bunlar herhangi bir vasıtaya ihtiyaç duymayıp bir mef'ûl ile anlamları tamamlanan fiillerdir.⁶ قرأ محمد القرآن (Muhammed Kur'an'ı okudu) cümlesi buna örnek olarak gösterilebilir. Çünkü قرأ fiili tek mef'ûle müteâddi olan fiillerdendir. Tek

¹ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğisu'n-Nedâ Şerhu Katri'n-Nedâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 215.

² Nuruddin Abdurrahman Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, (İstanbul: Haşimî Yayınları, 2017), 186.

³ İsmâuddin İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî, *Şerhu'l-'İsam alâ Kâfiyeti İbn-i Hâcib*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 198.

⁴ Muhammed el-Hüsni, *en-Nahvu's-Şâfi*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1997), 267.

⁵ el-İsferâyînî, *Şerhu'l-'İsam alâ Kâfiyeti İbn-i Hâcib*, 198.

⁶ Seyyid Sadık eş-Şirâzî, *Tevz'ihâtûn li'l-l-Behcet'l-Merziyye fî Şerh-i Elfiyye*, (Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008), 247.

mef'ûl alması anlamının tamamlanmasına bağlıdır. Yani söz konusu mef'ûl zikredildiğinde muhatabın başka bir beklentisi kalmıyor ve anlam tamamlanıyorsa söz konusu fiil tek mef'ûle müteâddi olan fiil demektir.

b) İki Mef'ûl Alan Geçişli Fiiller

Bunlar genel olarak رأى, علم, وجد, ظنّ حسب, زعم, عدّ, حجا, درى gibi görüş ve düşüncebelirten fiillerdir.⁷

Bu durum fiilden sonra zikredilen mef'ûl ile anlamın tamamlanıp tamamlanmadığına bağlıdır. ظننت محمدا فاضلا (Muhammed'i faziletli sandım) örneğine bakıldığında محمدا birinci mef'ûl, فاضلا ikinci mef'ûl olmuştur. Çünkü ikinci mef'ûl zikredilmeden cümle sadece ظننت محمدا (Muhammed'i sandım) şeklinde olursa karşıdaki muhatabın acaba Muhammed'i nasıl sandın şeklinde beklentisi olur. Zira cümle bir mef'ûl almasına rağmen anlamı tamamlanmamış olur. Buradan anlıyoruz ki ظننت fiili iki mef'ûl alan fiillerdendir. Ancak söz konusu fiil töhmet/kötü sanmak anlamında kullanılırsa o zaman anlam (Muhammed'i kötü bildim) şeklinde tamamlandığından bir mef'ûl alabilir.⁸

c) Üç Mef'ûl Alan Geçişli Fiiller

Bunlar genel olarak أرى ve أعلم fiilleridir.⁹ Bu fiillerin üç mef'ûl almalarının sebebi üçüncü mef'ûl zikredilmeden anlamalarının tam olmamasıdır. Örnek: أعلم زيد (Zeyd. Amr'a Bışr'ın cömert olduğunu bildirdi) bu örnekte عمرا birinci mef'ûl, بيشرا ikinci mef'ûl, زيد ise üçüncü mef'ûldür.¹⁰

Mef'ûlün bih tanımından yola çıkıldığında mef'ûlün maâh, mef'ûlün leh, mef'ûlün fih gibi öğeler bu tanımın altından çıkmış olurlar. Zira fiil bunların üzerine vaki olmaz. Yani mef'ûlün bih'in aksine bu mef'ûller, eylemden etkilenmezler. Bu öğeleri birer örnek üzerinden anlamaya çalışalım.

Mesela: جاء زيد وعمرا (Zeyd. Amr ile beraber geldi) cümlesinde وعمرا ifadesi mef'ûlü meâh olmuştur. Ancak fiil üzerine vakî olmamış, dolayısıyla fiilden etkilenen nesne durumunda değildir.

فتمت امام الأستاذ تعظيما (Hocanın önünde saygıdan dolayı ayağa kalktım) cümlesinde mef'ûlü leh olan تعظيما ifadesine baktığımız zaman üzerine fiil vakî olmadığı anlaşılabacaktır. Başka bir ifadeyle buradaki تعظيما, eylemden etkilenmemiştir. Dolayısıyla adından da anlaşıldığı üzere mef'ûlün leh, fiilin gerekçesini belirten bir öğedir.

⁷ eş-Şirâzî, Tevz'ihâtün li'lî'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye, 1/186.

⁸ eş-Şirâzî, Tevz'ihâtün li'lî'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye, 1/187.

⁹ eş-Şirâzî, Tevz'ihâtün li'lî'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye, 1/202.

¹⁰ eş-Şirâzî, Tevz'ihâtün li'lî'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye, 1/201.

يوم الخميس (Perşembe günü oruç tuttum) cümlesine bakıldığında يوم ifadesi mef'ûlû fih olmuştur. Fiil üzerine vakî olmamış içinde gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere mef'ûlûn fih de doğrudan eylemden etkilenmeyen bir öğedir. Dolayısıyla o, fiilin zamanını belirten bir zarftır.

Mef'ûlûn mutlak ise fiil ile aynı kökten olması yönüyle mef'ûlûn bih'ten ayrılmaktadır.¹¹

1.3. Mef'ûlûn Bih'in Önce Zikredilmesi

Mef'ûlûn bih, fiilin güçlü âmil olmasından dolayı her şekilde âmel edebileceğinden fiilden önce bazen cevâzen bazen de vücûben zikredilir. Cevâzen gelmesine عبد الله (Allah'a ibadet ederim) cümlesi örnek olarak verilebilir. Örnekte عبد fiili kesin anlam ifade etmesi ve tam fiil olması hasebiyle güçlü fiildir. Dolayısıyla mef'ûlûn bih'in bu durumda fiilden önce zikredilmesi caizdir.

Mef'ûlûn bih'in vacip olarak fiilden önce gelmesine ise من رأيت (Kimi gördün) verilebilir. Örnekte mef'ûlûn bih olan من edatı istifhâm edatı olup cümlede başında zikredilmesi vacip olduğundan fiilden önce zikredilmiştir.¹²

1.4. Mef'ûlûn Bih'te Âmel Eden Fiilin Hazfedilmesi

Mef'ûlûn bih'in makâlî (sözlü) veya hâlî (durumdan anlaşılan) bir karineden dolayı bazen fiili hazfedilmiş bir şekilde zikredilebilir. Makâlî kârîneye من اזור (Kimi ziyaret edeyim?) sorusuna cevap olan زيدا (Zeyd'i ziyaret et) ifadesi örnek verilebilir. زيدا mef'ûlû bihtir. Çünkü bunun aslı زيدا (Zeyd'i ziyaret et) şeklindedir. Ancak önceden zikredilen من اזור soru cümlesinden dolayı baştaki emir olan زر fiili bilindiğinden hazfedilmiştir.

Hâlî olan kârîneye ise Mekke'ye yönelmiş olan birisine مكة kelimesi örnek verilebilir. Çünkü ifadenin aslı تريد مكة (Mekke'yi kast ediyorsun) şeklindedir. Ancak Mekke'ye yönelmiş olanın durumundan baştaki تريد fiilinin bilinmesinden dolayı söz konusu fiil hazfedilmiştir.¹³

2. Hâl

Mansûbâtın bir başka kısmı da önceden zikredilen bir şahıs veya bir şeyin durumunu bildiren hâl öğesidir. Hâl kelimesi sözlükte: durum, olay, vasıf, yol ve vasıta gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴

¹¹ Molla Câmi, el-Fevâidu'd-Diyâiyye, 186.

¹² Molla Câmi, el-Fevâidu'd-Diyâiyye, 187.

¹³ Molla Câmi, el-Fevâidu'd-Diyâiyye, 187.

¹⁴ Muhammed b. Yâkub. El-Fîrûzabâdî, el-Kâmûsu'l-Muhîr, (Beyrut: Daru'l-Cil, ts), 3/375. ; Muhameed b. Mukerrem b. Manzûr, Lisânu'l-'Arab, (Beyrut Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1990), 3/400.

İstılâhî tanımı ise birçok şekilde yapılmıştır. Bu tanımlardan bir kaçını maddeler halinde şu şekilde verebiliriz:

- Hâl, durum bildiren mansûb ve fazlalık olan (Cümlelerin rûknü olmayan) türemiş kelimedir.¹⁵

- Hâl, lafzen veya mânen fail ve mef'ûlün durumunu açıklayan kelimedir.¹⁶

- Hâl, fail ve mef'ûlün durumunu açıklayan nekra bir kelimedir.¹⁷

Bu tanımlara bakıldığında son tanımın her zaman tutarlı olmadığını söylemek zorundayız. Çünkü hâl, her zaman fail veya mef'ûle değil bazen fail ve mef'ûl olmayan öğelere de gelmektedir. Mesela: *الرجل في البيت قائما* (Adam ayakta olduğu halde evdedir) örneğinde *قائما* kelimesini hâl olarak alan *zu'l-hâl* (hâl alan) *الرجل* kelimesi mübtedadır. Nitekim Molla Camî'ye (ö. 898/1492) göre *zu'l-hâl* sadece -fail veya mef'ûl olmak zorunda değildir. Zira mübteda ve haber gibi öğeler de hâl alabilirler. Bunlar mânen fail veya mef'ûl ile aynı anlamı taşıdıklarından aynı hükmün altına girmektedirler.¹⁸

Hâl olan öğenin şartları kısaca şu şekildedir:

a) Hâl alan kelime her zaman ma'rife olmalıdır. Örnek: *درست زيدا قائما* (Ben ayaktayken, Zeyd'e ders verdim) veya (Zeyd ayaktayken ona ders verdim.) Bu örnekte hem fail olan *ت* zamiri hem de mef'ûl olan *زيدا* kelimesi ikisi de *zu'l-hâl* olmaya uygundur. Çünkü ikisi de önceden geçmiş ve marife olan kelimelerdir. Bu gibi durumlarda cümlelerin akışına bakılarak hangisine hâl olduğu anlaşılabilir. Necmü'l-Eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî'ye (öl. 688/1289) göre bu gibi durumlarda hâl mef'ûlün hâlidir. Çünkü eğer failin hâli olsaydı ondan hemen sonra zikredilirdi.¹⁹ Ancak *zu'l-hâl*, hâl ögesinden sonra gelirse istisna-î olarak nekra olabilir. Örnek: *جائي راكبا رجل* (Bir adam, bana süvari olarak geldi) cümlesinde hâl olan *راكبا* önce geldiği için hâl alan *رجل* ifadesi nekra olmuştur.²⁰ Hal olan öğenin *zu'l-hâl*in önüne geçmemesi durumunda sıfat ile karışması ihtimalinden nekra olması caiz değildir. Mesela: *رأيت الرجل راكبا* (Adamı süvari olarak gördüm) şayet cümledeki hâl alan *الرجل* kelimesi nekra olup cümle *رأيت رجلا*

¹⁵ eş-Şirâzî, *Tevz'ihâtün li'l'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye* 1/301

¹⁶ Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, 238.

¹⁷ Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çârperdi, *Şerhu'l-Muğni fi'n-Nahv*, (Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008), 80,

¹⁸ Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, 238.

¹⁹ Ebu'l-Feth olan Muhammed b. S'ad b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dîbâcî el-Mervezî, *Hadâiku'd-Dekâik*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts), 129.

²⁰ el-Mervezî, *Hadâiku'd-Dekâik*, 130.

راكبا (Süvari bir adam gördüm) şeklinde olsaydı, راکبا kelimesi, hâl olamazdı. Çünkü sıfat ile hâl 'ın karışma durumu ortaya çıkardı. Dolayısıyla Buradaki راکبا sıfat olur.²¹

b) Hâl olan kelime her zaman nekra olmalıdır. Bir önceki örnek olan درّست زيدا cümlesi bu konuya da örnek verilebilir. Örnekte hâl olan قائما kelimesi görüldüğü gibi herhangi bir marifelik alâmeti almadan nekra olarak gelmiştir. Ancak Basra Ekolü temsilcilerinden Ebû Abdîrrahmân (Ebû Muhammed) Yûnus b. Habîb ed-Dabbî el-Basrî en-Nahvî (ö. 182/798) ile Bağdat Ekolüne göre hâl olan kelimedede böyle bir şart aranmamaktadır.²²

c) Hâl, bazı istisna-î durumlar hariç geçen örneklerde قائما ve راکبا kelimele-
rinde görüldüğü gibi her zaman müştak/türemiş olmalıdır.²³

Hâl müfret olarak geldiği gibi şibh-i cümle, isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak da gelebilir. Yukarıda verilen örnekler aynı zamanda müfret olarak gelen hâlin örnekleridir.

2.1. Şibh-i Cümle Olarak Gelen Hâl

Şibh-i cümleden kasıt car-mecrûr ve zarflardır. Örnek: درس محمد القرآن في البيت (Muhammed evde olduğu halde kur'an'ı okudu) bu cümlede في البيت birleşimi mahallen mansûp محمد kelimesine hâl olur.

2.2. İsim Cümlesi Olarak Gelen Hâl

Hâl olan isim cümlesinin müstakil bir cümle olmaması ve zu'l-hâle bağlı olması hasebiyle zamir veya vav gibi rabitlerle zu'l-hâl ile irtibatlandırılmalıdır. Örnek: كلمته فوه إلى في (Ağzı ağzıma yakın olduğu halde onunla konuştum) فوه cümlesi, isim cümlesi olarak hâl olmuştur. Cümlemin zu'l-hâl ile irtibatını sağlayan ise فوه kelimesindeki و zamiridir. İkinci kısma ise جاء زيد وهو راکب (Zeyd süvari olarak geldi) örneği verilebilir. Örnekte وهو راکب cümlesi isim cümlesi olarak mahallen mansûp زيد ifadesine hâl olmuştur. Hâl ile zu'l-hâlin irtibatını sağlayan ise cümlemin başındaki و edatıdır.²⁴

2.3. Fiil Cümlesi Olarak Gelen Hâl

Hâl fiil cümlesi olarak geldiğinde cümle mazi fiil ile başlıyorsa bu fiilin olumlu veya olumsuz olmasına göre durum değişmektedir. Şayet başa gelen fiil olumlu mazi ise başına genelde قد ifadesi gelir. Örnek: جاني زيد قد ركب غلامه (Zeyd, hizmetçisi süvari olarak geldi). Bazen fiilin başındaki قد edatı gizli de olabilir. Örnek: إنا الذين يصلون إلى

²¹ el-Çârperdî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv*, 80.

²² eş-Şirâzî, *Tevz'ihâtün li'l'i'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye* 1/305.

²³ Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî, *Camiu'd-Durûsu'l-'Arabiyye*, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2012), 545.

²⁴ Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâ'iyye*, 247.

قَوْمٌ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يَقَاتِلُوكُمْ أَوْ يَنْتَهِوا قَوْمَهُمْ / Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesna.²⁵ Bu ayette hâl olan حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ cümlesinin başında قد gizli olup cümle صدورهم şeklinde.²⁶ Şayet cümlelerin başında olumsuz mazi fiil olursa bu durumda cümlelerin başında nefi edatlarından biri olur. Örnek: امتحن محمد ولم ينتهياً (Muhammed hazırlanmadan sınava girdi) fiili şeklen müzâr'ı olsa da başında bulunan لم edatı hem anlamını olumsuz yapmış hem de anlamı gelecek zamandan geçmiş zamana naklederek fiili manâ bakımından mazi yapmıştır.

3. Hâl ile Mef'ûlûn Bih Mukâyesesi

Her ikisi de mansûbât kısmından olan mef'ûlûn bih ile hâl öğeleri bazen bir-biriyle karıştırılabilmektedir. Söz konusu öğelerin birbirinden ayırt edilmesi için hem şekil hem de manâ itibarı ile bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Hâl ile mef'ûlûn birbirinden ayrıldığı durumları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hâl olan kelime manâ itibarı ile fail olması yönünden mef'ûlûn bihten ayrılmaktadır. Mesela: جاءني زيد راکبا (Zeyd, binekli halde bana geldi) örneğinde hâl olan راکبا ifadesine bakıldığında bu ifadenin manâ olarak fail olduğu görülmektedir. Zira binmiş olan kişi fail olan Zeyd'dir. Fakat ضرب زيد عمرا (Zeyd, Amr'ı dövdü) örneğine bakıldığında mef'ûlûn bih olan Amr'ın Zeyd ile bir ilgisi olmayıp tamamıyla fiilden etkilenen nesne olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir şey veya kişi hem fail hem de hâl olabilir, fakat bir şey veya kişi hem fail hem de mef'ûlûn bih olamaz. Bundan ötürü ضربتني (Ben kendimi dövdüm) şeklinde bir cümle caiz değildir. Çünkü cümlede mütekellem hem fail hem mef'ûlûn bih olmuştur.²⁷

2. Hâl olan ifadenin başında hem lazım hem de müteâddi fiil olabilir. Ancak mef'ûlûn bih'in başına sadece müteâddi fiil gelebilir. Çünkü lazım fiil, mef'ûlûn bih alamaz. Mesela: جاء فيلي لازم (Zeyd binekli halde geldi) örneğinde görüldüğü gibi lazım fiilden sonra راکبا ifadesi hâl olmuştur.²⁸

²⁵ en-Nisâ, 4/90.

²⁶ Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, 249.

²⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'Nahv*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 2/240.

²⁸ Hadî Hasan hammûdî, *Esâlibu't-Ta'bîr 'inde'l-Halil b. Ahmed*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 1/98; es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'Nahv*, 2/240.

3. Hâl olan ifade sadece nekra olur. Ancak meʿûlûn bih hem nekra hem de marife olabilir. Mesela: درّس زيد رجلاً (Zeyd bir adama ders verdi) örneğine bakıldığında meʿûlûn bih olan رجلاً ifadesinin nekra olduğu görülmektedir. درّس زيد الرجل (Zeyd adama ders verdi) örneğinde ise meʿûlûn bih olan الرجل ifadesi marife olmuştur.

Hâl, bazı istisna-i durumlarda marife olarak gelse bile nekraya te'vil edilir. Mesela: فَعَلْتَهُ جَهْدَكَ (O işi çalışarak yaptın) örneğine bakıldığında hâl olan جَهْدَكَ ifadesi, müzâfûn ileyh olan كـ zamirinden marifelik kazanması sebebiyle marife olarak gelmiştir. Bundan dolayı da bu ifade nekra bir ism-i faile tevil edilip cümle فَعَلْتَهُ بِجَهْدِهِ takdirinde olur. Neticede hâl olan ifade nekra gelmiş sayılır.²⁹

4. Meʿûlûn bih hem müştak/türemiş hem de câmid/türememiş olarak gelebilir. Mesela: درّست الرجل (Adama ders verdim) örneğinde meʿûlûn bih olan الرجل ifadesi câmid bir kelimedir. درّست الطالب (Öğrenciye ders verdim) örneğinde ise meʿûlûn bih olan kelime طلب fiilinden türemiş ism-i fail olarak gelmiştir.

Hâl ise sadece müştak olarak gelmektedir. Mesela: جاء زيد راكبا (Zeyd süvari olarak geldi) örneğinde görüldüğü gibi hâl olan راكبا ifadesi ركب fiilinden türemiş ism-i faildir. Bazı durumlarda camid olarak gelse yine türemiş bir kelimeye tevil edilir. Mesela: كَرَّ زيد أسداً (Zeyd aslan olarak döndü) örneğine bakıldığında hâl olan أسداً camid bir isimdir. Ancak bu kelime شجع fiilinden türemiş sıfat-ı müşebbehe olan شجاعا/cesaretli kelimesine tevil edilip cümle كَرَّ زيد شجاعاً şeklinde olur.³⁰

5. Meʿûlûn bih fiilin meçhul olması durumunda fail gibi merf'u olup failin yerine geçebilir. Mesela: نصر زيد عمرا (Zeyd Amr'a yardım etti) örneğinde Amr meʿûlûn bih olmuştur. Ancak fiil meçhul olursa cümle نُصِرَ عمرو (Amr'a yardım edildi.) şeklinde değişip daha önce meʿûlûn bih olup mensup olan Amr, bu sefer naib-i fail olup merf'u oldu.

Hâl ise hiçbir durumda merf'u olarak gelmez. Mesela: نصر زيد عمرا قائما (Amr ayaktaayken, Zeyd ona yardım etti) cümlesinde hâl olan قائما ifadesi fiilin meçhul olması durumunda da hâl ve mansûp olarak kalır. Örnek: نُصِرَ عمرو قائما (Amr, ayakta olduğu halde yardım olundu). Örnekte fiil meçhul olmasına rağmen hâl değişmeyip mansûp olarak gelmiştir.³¹

²⁹ Molla Câmi, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, 243.

³⁰ eş-Şirâzî, *Tevz'ihâtün li'l'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye* 1/304.

³¹ es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'Nahv*, 2/240.

6. Bazı durumlarda hâl ile mef'ûlûn ayırt edilmesi mümkün değildir. Bu tür durumlarda cümlelerin akışına bakılarak bir karara varılabilir. Mesela: درُست طالبا (Bir öğrenciye ders verdim) veya (Ben öğrenci olarak ders verdim) iki şekilde de olabilir. Zira طالبا ifadesi, mansûp ve müştak olması hasebiyle her iki duruma da ihtimali olan bir ifadedir. Bu gibi yerlerde kelimenin hangi i'râb konumuna sahip olduğu, sadece cümlelerin akışına dikkat edilerek anlaşılabilir.

Sonuç

Arap dili grameri İslâmî ilimlerin doğru anlaşılması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. İ'râb konularını ele alan çoğu eserde konular, merfûât, mensûbât ve mecrûrât olarak üçlü tâksime tabi tutulmuştur. Her üç kısımda birbirine yakın i'râb öğeleri vardır. Bu çalışmada mansûbât kısmının öğelerinden birbirine yakın olan hâl ile mef'ûlûn bih'in tahlil ve mukâyesesi yapıldı. Çalışmada elde edilen neticeler kısaca şu şekildedir:

Mef'ûlûn bih vasıtalı ve vasıtasız olarak iki kısımdır. Mensûbât kısmına dâhil olan vasıtasız mef'ûlû bih sadece geçişli fiillerden sonra gelebilir. Ayrıca fiilin geçişlilik derecesine göre bazı durumlarda bir, bazı durumlarda iki, bazı durumlarda ise üç tane mef'ûl bir fiile gelebilir. Mef'ûlûn bih ile alakalı bir başka durum ise hem isim hem de müevvel isim olarak gelmesidir.

Hâl ögesi ise nekra, müştak, mansûp bir şekilde kendisinden önceki kelimenin durumunu bildiren şeydir. Hâl müfret olarak geldiği gibi isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde de gelebilir. İsim cümlesi geldiğinde genelde irtibatı sağlayacak و edatını veya bir zamiri taşıması gerekmektedir. Mansûbat kısmından olan hâl ögesi ile mef'ûlûn bih arasında yapılan mukâyesesi neticesinde tespit edilen durumlar madeler halinde özetle şu şekildedir:

- Hâl olan manâ itibarı ile aynı zamanda fail olarak sayılırken mef'ûlûn bih ile fail birbirinden tamamen ayrı şeylerdir.
- Hâl olan öge her zaman nekra olarak gelmek zorundadır. Bazı durumlarda marife olarak gelse bile nekra bir kalıba tevil edilmek zorundadır. Mef'ûlûn bih olan öge ise marife veya nekra olarak gelebilir.
- Hâl, durum bildiren öge olması hasebiyle kendisinden önceki fiilin müteaddi veya lazım olması arasında herhangi bir fark yoktur. Mef'ûlûn bih ise lazım fiillerin vasıtasız mef'ûlûn bih alamaması sebebiyle sadece müteaddi fiillerden sonra gelebilir.
- Hâl, her zaman müştak isim olmak zorundadır. İstisna-î olarak bazı durumlarda camid olarak gelse de müştak bir isimle tevil edilmesi gerekmektedir. Mef'ûlûn bih ise hem müştak hem de camid olarak gelebilir.

- Hâl olan öğeden önce zikredilen fiilin meçhul veya ma'lum olması arasında herhangi bir fark yoktur. Mef'ûlûn bih ise kendisinden önceki fiilin meçhul olması durumunda hem konumundan çıkıp naib-i fail olur hem de harekesi değişir.

- Bazı durumlarda hâl ile mef'ûl hem şeklen hem de manâ itibariyle birbirine tamamen benzemektedir. Bu tür durumlarda söz konusu kelimenin sahip olduğu i'râb konumunun anlaşılması cümlelerin anlam ve akışına bağlıdır.

Kaynakça

- Çârperdî, Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv*, Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008.
- Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yâkub. *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Daru'l-Cil, ts.
- Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ *Camîu'd-Durûsu'l-Arabîyye*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2012.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 18 Ekim 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Hammûdî, Hadî Hasan *Esâlîbu't-Ta'bîr 'inde'l-Halil b. Ahmed*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Hüsnî, Muhammed *en-Nahvu's-Şâfi*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1997.
- İbn Manzûr, Muhameed b. Mukerrem b. *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1990.
- İsferâyînî, İsmâuddin İbrahim b. Muhammed *Şerhu'l-'İsam alâ Kâfiyeti İbn-i Hâcib*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mervezî, Ebu'l-Feth olan Muhammed b. S'ad b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dîbâcî *Hadâiku'd-Dekâik*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Molla Câmi, Nuruddin Abdurrahman *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, İstanbul: Haşimî Yayınları, 2017.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'Nahv*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şirâzî, Seyyid Sadık *Tevz'ihâtün li'l-Behcet'l-Merziyye fi Şerh-i Elfiyye*, Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008.
- Şirbînî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb *Muğisu'n-Nedâ Şerhu Katri'n-Nedâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.